

ΤΟ-ΒΗΜΑ ΝΕΕΣ ΕΠΟΧΕΣ

www.tovima.gr/opinions/

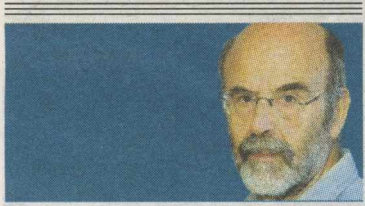
Ι Δ Ε Ε Σ Ι Γ Ρ Α Μ Μ Α Τ Α Ι Ε Π Ι Σ Τ Η Μ Ε Σ

ΤΙ ΕΜΕΙΝΕ ΑΠΟ ΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΙΤΕΥΣΗ;

Σαράντα χρόνια από τη μετάβαση στη δημοκρατία η χώρα βιώνει μια οικονομική κρίση που θέτει σε αμφισβήτηση και κλονίζει ολόκληρο το μεταπολιτευτικό οικοδόμημα, τους μύθους, τις αξίες και τις όποιες επιτυχίες του

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής ορκίζεται πρωθυπουργός ενώ η χούντα έχει καταρρεύσει υπό το βάρος της κυπριακής τραγωδίας. Μία νέα πολιτική περίοδος ξεκινά για την Ελλάδα

Αντώνης Λιάκος

Ταξιδεύοντας σε δύο βάρκες

Η δεύτερη ζωή των σημαντικών γεγονότων δεν μετριέται με δεκαετίες. Εν τούτοις τα σαράντα χρόνια έχουν ιδιαίτερη σημασία. Τότε συνήθως ωριμάζει ο χρόνος ιστορικοποίησής τους. Συνέδρια και μελέτες μετατρέπουν το γεγονός από κάτι που ανήκει στο άμεσο οικείο παρελθόν σε ιστορικό γεγονός. Συχνά πρόκειται για μια απόσταση γενιάς. Όπως οι περισσότεροι μελετητές της Κατοχής και του Εμφυλίου γεννήθηκαν περίπου μετά το τέλος τους, έτσι και τώρα στην περίπτωση της Μεταπολίτευσης εκείνοι που την αντιμετωπίζουν όχι ως προέκταση των πολιτικών τους συλλογισμών αλλά ως ιστορικό γεγονός, από επαρκή απόσταση, έχουν γεννηθεί μετά το 1970. Την ιστορικοποίηση του γεγονότος δείχνει και μια σειρά συνεδρίων που έγιναν ή αναμένονται: του Ιστορείν στην Αθήνα και στο Βερολίνο, τα Σεμινάρια της Ερμούπολης, της Εταιρείας

Πολιτικής Επιστήμης στην Αθήνα, μια ημερίδα στο Λονδίνο τον Σεπτέμβριο. Τρία είναι τα χαρακτηριστικά των συναντήσεων αυτών. Το πρώτο είναι ότι μελετούν τη Μεταπολίτευση σε σχέση με την κρίση. Δεν θα μπορούσε να γίνει αλλιώς. Η κρίση και τα αφηγήματά της κρίσης έβαλαν τη Μεταπολίτευση στο στόχαστρό τους. Η κρίση χάραξε τη γραμμή που μετέτρεψε τη Μεταπολίτευση σε παρελθόν. Σε ένα παρελθόν όμως όχι αμετάκλητο, που διεκδικεί συχνά τα δικαιώματά του στο παρόν. Το δεύτερο χαρακτηριστικό είναι ότι τη Μεταπολίτευση τη βλέπουμε όχι ως ένα ιδιαίτερο ελληνικό φαινόμενο αλλά σε σύγκριση με τις μεταβάσεις (transici) από τη δικτατορία στη δημοκρατία στην Ισπανία και στην Πορτογαλία. Αυτή η οπτική μάς καλεί να εγγραφούμε τις εσωτερικές εξελίξεις σε μια σειρά χώρες σε ένα ευρύτερο και μάλιστα διεθνικό πλαίσιο. Από αυτή την άποψη το τέλος της μεταπολεμικής ευημερίας και οι οικονομικές κρίσεις της δεκαετίας του '70, ιδω-

μένες και από χρονική απόσταση, σχετίζονται στενά με την πτώση των δικτατοριών. Επίσης, και τις τρεις χώρες στις οποίες αναφερόμαστε τις έπληξε η κρίση, και στις τρεις κατηγορήθηκε για την κρίση η «μετάβαση» στη δημοκρατία, και στις τρεις στα κινήματα διαμαρτυρίας συνδέθηκε το τότε με το τώρα, και στίς τρεις η μελέτη της «μετάβασης» συνδέεται με την κρίση. Τέλος, το τρίτο χαρακτηριστικό είναι ότι αν έως τώρα το αφήγημα μονοπωλούνταν σχεδόν από τα πολιτικά γεγονότα και τους πολιτικούς επιστήμονες, η είσοδος των ιστορικών στο πεδίο έδωσε τη δυνατότητα να ακουστούν πολλές φωνές, φωνές από τα κάτω, φωνές των νέων, των γυναικών, των καλλιτεχνικών ομάδων, να ακουστούν οι διαφορετικές προσδοκίες, συγχρονικές ερμηνείες. Ετσι η ιστορία των μεταπολιτεύσεων γίνεται πολυσχιδής και πολυεπίπεδη. Ας δούμε τη δική μας Μεταπολίτευση μέσα από αυτή την οπτική.

Συνέχεια στις σελίδες 2-3

Υπηρετώντας μια άλλη «κοινή λογική»

Το πολιτικό και πολιτισμικό «πρόβλημα» της Μεταπολίτευσης, ο εθνικο-λαϊκισμός και η επανεπίνοηση της εθνικής κοινότητας

Σελ. 3

Η απαξίωση της δημοκρατίας

Η πολιτική κληρονομιά, η αποτίμηση των σαράντα ετών και η κρίση ταυτότητας

Σελ. 4

Η δημιουργική αξιοποίηση των θετικών

Η Μεταπολίτευση εμπεριέχει ορισμένες από τις σημαντικότερες εξελίξεις της σύγχρονης ελληνικής Ιστορίας προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού και της κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης

Σελ. 8

ΤΟ ΕΠΤΑΗΜΕΡΟ ΤΟΥ
ΔΙΟΔΩΡΟΥ

ΓΡΑΦΟΥΝ:

Αντώνης Λιάκος
Γιώργης Γιατρομανωλάκης
Ανδρέας Πανταζόπουλος
Αλέξης Καλοκαιρινός
Γεράσιμος Μοσχονάς
Πέτρος Μάρκαρης
Θεόδωρος Πάγκαλος
Εφη Γαζή
Χρήστος Αστερίου
Αγγέλα Καστρινάκη

Στη ζωή, δεν είναι όλα φτιαγμένα στα μέτρα σου.

Στην Προθεσμιακή σου Κατάθεση όμως, είναι.

Γιατί τη Νέα Προθεσμιακή Κατάθεση «Στα Μέτρα Σου» τη διαμορφώνεις όπως πραγματικά εσύ θέλεις. Διάλεξε, εκτός από το ποσό και τη διάρκεια, πότε θα παίρνεις τους τόκους σου, αν θέλεις να αυξομειώνεις το κεφάλαιό σου και αν θα έχεις τα χρήματά σου ελεύθερα. Και όλα αυτά, με υψηλές αποδόσεις.

Μάθε περισσότερα και σχεδίασε σήμερα την πιο εξατομικευμένη προθεσμιακή κατάθεση που έγινε ποτέ.

T. 18 2 18, www.piraeusbank.gr

ΤΡΑΠΕΖΑ ΠΕΙΡΑΙΩΣ

Η Μεταπολίτευση ως μεταθανάτια ζωή

Γιώργος Γιωτρομανωλάκης

Μεταπολίτευση αποκαλούμε τη σαρανάχρονη (πλέον) πολιτική ζωή της χώρας ύστερα από την κατάρρευση της δικτατορίας. Ο όρος ενέχει τη σημασία της μετά-βολής, της μετά-βάσης από μια κατάσταση σε μιαν άλλη, από τη δικτατορία στη δημοκρατία, από το Κακό στο Καλό. Ωστόσο με την πάροδο των χρόνων και την επάνοδό μας σε μια κατάσταση χειρότερη σε πολλά από την προδικτατορική απουσία, ο αισιόδοξος όρος όχι μόνο δεν αντα-

ποκρίνεται στα συμβαίνοντα, αλλά, αναπτόμενος, έχει μεταπέσει σε κούφια μετά-πολιτική ρητορική. Τηρουμένων των αναλογιών, «μετά-πολίτευση» ση-νεί, όπως και οι διάσημοι όροι «μετά-λογιστική» ή «μετά-μοντέρνο», δηλαδή σχεδόν τίποτε – και ας με συγχωρέσουν οι ειδήμονες αναλυτές. Σήμερα, σαράντα χρόνια μετά, η μεταπολίτευση είναι όρος κενός περιεχομένου. Χρησιμοποιείται κυρίως από τους πολιτικούς για να δηλώσουν πως η παρουσία τους, η δράση τους, η

σκέψη τους, τελοσπάντων, έχει κάπ το μοντέρνο, το «μετά», το πραγματικό. Είναι έτσι; Μέσα στα σαράντα χρόνια παρήχθη, όντως, κάποια νέα πολιτική ιδεολογία και ήθη, ή μήπως ξαναπέσαμε στα χειρότερα «προ»; Πήγαμε πιο «μετά», ή γυρίσαμε πιο «πίσω»; Με την πτώση της δικτατορίας υπήρξαν και πράγματα θετικά. Η ίδια η αποκατάσταση της δημοκρατίας είναι ένα μείζον, θεμελιώδες γεγονός. Όσα μπορούσαμε και σκηώσαμε το «κεφάλι από τς ερμιές» και σταθήκαμε

όρθιοι μετά από την τραγωδία της Κύπρου και τη διαλυμένη Πολιτεία δεν είναι και λίγο. Οι όποιες αρχικές μεταρρυθμίσεις θα μπορούσαν, αν είχαμε μυαλό, να γίνουν πιο ριζοσπαστικές, πιο τολμηρές και θα είχαμε οδηγηθεί, πιθανότατα, σε ένα σύγχρονο, ευνομούμενο, οικονομικά εύρωστο κράτος, καύχημα της Ευρώπης. Δεν έγινε. Τι έφταιξε; Η λαϊκίσκη ρητορεία του Ανδρέα περί «αλλαγής» (δε μιλούμε για τα σκάνδαλα); Ο υπερτροφικός συνδικαλισμός, η

Ο Ανδρέας Παπανδρέου οδηγεί το ΠαΣοΚ στην εξουσία και τη χώρα στη «σοσιαλιστική» περίοδο της Μεταπολίτευσης

Ταξιδεύοντας σε δύο βάρκες

Συνέχεια από τη σελίδα 1

Η δικτατορία μπορεί να ήταν μια πολιτική τομή, αλλά η οικονομία συνέχιζε την ανοδική της πορεία, τη οποίας οι απαρχές βρίσκονταν στις αρχές της δεκαετίας του '50. Η οικονομική πολιτική της δικτατορίας δεν διέφερε ουσιωδώς από την προηγούμενη και οι μεγάλοι ιδιωτικοί παίκτες (μερικοί με διαρκή παρουσία ως σήμερα) διατηρούσαν άριστες σχέσεις με τους δικτατορες. Καμία έκπληξη. Και η Ελλάδα συμμεριζόταν τη μεταπολεμική περίοδο της οικονομικής ανάπτυξης. Μικρότερα τα μεγέθη, χρονικές καθυστερήσεις, ασυμμετρίες, ναι. Αλλά η δικτατορία κέρδισε την ανοχή, αν όχι και την υποστήριξη μεγάλων στρωμάτων χάρη στη φανερά οικονομική βελτίωση. Εκείνο που άρχισε να την κλονίζει ήταν ο αντίκτυπος των οικονομικών κρίσεων των αρχών της δεκαετίας του '70. Μικρότερης έκτασης από τη σημερινή, αποδόθηκαν ως πε-

τρελαϊκές κρίσεις, αλλά πυροδότησαν μακροχρόνιες εξελίξεις όπως η αποσύνδεση των νομισματικών ισοτιμιών που είχαν εγκαθιδρυθεί μεταπολεμικά και κυρίως δημιούργησαν μια κατάσταση στασιμότητας της οικονομίας αλλά και υφέροντος πληθωρισμού. Οι εξελίξεις αυτές έγιναν αισθητές στην Ελλάδα, κυρίως στην ατομική της έως τότε ανάπτυξης, την οικοδομή. Και, ως αποτέλεσμα, στην ιστορία ενός κακού μύριου – και απρόβλεπτα – έπονται. Η Μεταπολίτευση επομένως ήταν μια περίοδος στην οποία θα πρέπει να φανταστούμε την Ελλάδα (και τώρα απ' ό,τι βλέπουμε και την Ισπανία και την Πορτογαλία, με τις ιδιαίτερο-ρότητές τους) να προσπαθεί να ισορροπήσει σε δύο βάρκες, η καθεμία από τις οποίες ωθούνταν προς διαφορετική κατεύθυνση. Η μία ήταν η βάρκα της οικονομίας. Αν δει κανείς τους δείκτες, από τότε αρχίζει πορεία αποβιομηχάνισης. Πολλές από

Η Μεταπολίτευση δεν ήταν απλώς το τέλος της δικτατορίας. Ήταν το οριστικό τέλος της μετεμφυλιακής περιόδου. Πώς λοιπόν αντέδρασαν οι διαδοχικές πολιτικές εξουσίες και της ΝΔ και του ΠαΣοΚ; Με την επέκταση του κράτους, για να καλύψει την αδυναμία επέκτασης της απασχόλησης, τους ελλειμματικούς προϋπολογισμούς και τον εξωτερικό δανεισμό

τις βιομηχανίες της προηγούμενης εικοσαετίας τότε έκλεισαν. Το πεδίο άρχισε να ερμηνώνει. Δεν ήταν η επίδραση της δημοκρατίας και του συνδικαλισμού. Παντού στην Ευρώπη έβλεπε τότε κανείς παρό-

μοιες τάσεις αποβιομηχάνισης και μεταφορές βιομηχανιών στον τότε Τρίτο Κόσμο. Ήταν το τέλος μιας περιόδου, της κλασικής βιομηχανίας, και το λυκαυγές ενός καινούριου οικονομικού παραδείγματος,

ανίστη πολιτική διαφθορά, το κακό ριζικό μας; Παρά τα θετικά, υπήρξαν εγκληματικές ενέργειες όλα αυτά τα χρόνια εναντίον του Λαού και της δημοκρατίας. Μας κυβερνήσαν (και μας κυβερνούν) ακατάλληλα (ή και διεφθαρμένα) άτομα επειδή είχαν τη βούλα του «σοσιαλιστή», του «δημοκράτη» ή του «νεωτερίζοντος». Όμως δεν έλειψαν οι αγαθές προθέσεις: αυτοί που έλειψε και λείπει είναι η εντιμότητα των προσώπων και η ικανότητά τους να δώσουν ορθές λύσεις στα προβλήματα. Αυτό που περισσεύει, ακόμη και τώρα μέσα στην κρίση, είναι ο ερασιτεχνισμός. Τα βαλπημένα κομματικά καλάρια που εμείς έχουμε εκλέξει. Όσοι έχουν συναλλαγές με την Εφορία θα καταλάβουν π' εννοώ. Τις πιαλείς λοιπόν; Ημείς.

Ενα καλό παράδειγμα χρόνιως ασχετοσύνης (αν όχι και δόλου) συνιστούν οι κομματικοί υπουργοί Παιδείας. Με την εξαίρεση δυο-τριών προσώπων (και αυτή η εξαίρεση ας τοποθετηθεί στην αρχή) οι άλλοι το μόνο που έκαναν ήταν να οραματίζονται μετά-ρρυθμίσεις, μετά-αλλαγές, μετά-τομές, μετά-προγράμματα, μετά-δομές κ.λπ. όλοι τους ζούσαν τη φαντασίωση του «μεταρρυθμιστή». Και αν κάποιος ορθολογικός σχεδιασμός προτάθηκε, χάθηκε. Κι αν κάποια ουσιαστική αλλαγή πήγε να ξεμυτίσει, γύρισε πίσω. Κομματικά

Δεν έλειψαν οι αγαθές προθέσεις: αυτό που έλειψε και λείπει είναι η εντιμότητα των προσώπων και η ικανότητά τους να δώσουν ορθές λύσεις στα προβλήματα. Αυτό που περισσεύει, ακόμη και τώρα μέσα στην κρίση, είναι ο ερασιτεχνισμός. Τα βαλπημένα κομματικά καλάρια που εμείς έχουμε εκλέξει

συνφέροντα; Ναι. Αλλά όχι μόνο: οι περισσότεροι από τους υπουργούς Παιδείας υπήρξαν ελαττωματικοί! Δυσλειουργικοί. Ας δούμε τους δείκτες πρόδου των σχολείων μας, ας μελετήσουμε τα αποτελέσματα των Πανελλαδικών τα τελευταία σαράντα χρόνια και ας κρίνουμε ψύχραιμα: είναι σήμερα καλύτερη η Παιδεία από τα πρώτα χρόνια της Μεταπολίτευσης; Πέτυχε κάποια ουσιαστική, θεμελιακή εκπαιδευτική μεταρρύθμιση; Έχουμε σήμερα καλύτερους δασκάλους από τότε; Πέτυχε το Σχολείο; Πέτυχαν τα ΑΕΙ, πέτυχαν τα ΤΕΙ;

Με βάση τα παραπάνω μου φαίνεται προσφορότερο να ερμηνεύσουμε αυτή την περίοδο της Μεταπολίτευσης (με τα όποια αρνητικά και θετικά) με όρους όχι πια πολιτικούς, αλλά μετά-φυσικούς, ή καλύτερα, μετά-θρησκευτικούς. Όπως, λοιπόν, δείχνει η καθημερινότητα, σε αυτή τη «μετά-πολίτευση» δεν υπήρξε όντως ανάσταση της Πολιτείας και των θεσμών της. Αναγέννηση, δημοκρατική παλιγγενεσία κ.λπ. Αντίθετα, ενώ η μεταπολίτευση προέκυψε από τη πτώση της δικτατορίας, όλα τείνουν προς έναν πολυπρόσωπο φασισμό, όλα μοιάζουν να καταλήγουν σε έναν ψευδινήφαρο κοινοβουλευτισμό. Απόδειξη: η είσοδος της Χρυσής Αυγής στη Βουλή. Τέινο, λοιπόν, να πιστέψω πως η ελληνική «μεταπολίτευση» είναι αυτό που περιγράφει τόσο παραστατικά ο Δάντης ως «κατάσταση των ψυχών μετά θάνατον» (status animarum post mortem)! Σε αυτόν τον «μεταθανάτιο» δαντικό τόπο ζούμε όλοι, σαράντα χρόνια τώρα, όντας «νεκροί». Άλλες ψυχές βουρλίζονται στην Κόλαση της ανέχειας και της οδύνης, άλλες ελπίζουν πως ένα Καθατήριο Κόμμα θα τις οδηγήσει στην Εξέμ, άλλες ζουν, τώρα και πολλές δεκαετίες, σε έναν Παράδεισο, στον οποίο κάποιους τους έηπασε από τα πλάγια. Κοινολογίες, όλοι ζούμε καλά, μολονότι από καιρό είμαστε πολιτικά νεκροζώνταντοι. Ο Ανδρέας ζει. Η Αριστερά ζει. Οι αντιστασιακοί ζουν (μερικοί μάλιστα βασιλεύουν ακόμη). Το Πολιτεχνείο; Ζει και είναι μια χαρά. Η Δημοκρατία; Ζει και ανδριεύει και κάθε χρόνο (τέτοιες μέρες) οβήνει ένα παραπάνω κεράκι γενεθλίων.

Ο κ. Γιώργος Γιωτρομανωλάκης είναι καθηγητής Κλασικής Φιλολογίας και συγγραφέας.

Υπηρετώντας μια άλλη «κοινή λογική»

Ανδρέας Παναγιώτου

Η «κάθετη ένταξη των μαζών» στην πολιτική, με βασικό όχημα το πρωτο-μεταπολιτευτικό εθνικο-λαϊκιστικό ΠαΣοΚ, εμπόδισε την ανάδυση μιας προοδευτικής κοινωνίας των πολιτών, τροφολόγησε τον κορπορατισμό και τον κρατισμό και σφυρηλάτησε την εικόνα μιας εσωστρεφούς εθνικο-λαϊκής ταυτότητας της οποίας οι φορείς, αναλόγως της συγκυρίας, μεταμορφώνονταν από «θύματα» σε αντιστασιακούς «ήρωες»

Αν κανείς δεν μπορεί, ούτε πρέπει, να διαγράψει τη μεταπολιτευτική κληρονομιά από την άποψη της δημοκρατίας, των ατομικών και συλλογικών ελευθεριών, της ανόδου του επιπέδου διαβίωσης, τελικά, του εκσυγχρονισμού και της φιλελευθεροποίησης των θεσμών, οφείλει, παρ' όλα αυτά, ιδιαίτερα μετά την τελευταία τετραετία της πρωτοφανούς κρίσης, να αναρωτηθεί για την ποιότητα και την προοπτική αυτής της εμπειρίας.

Είναι προφανές ότι ο ιδρυτικός μύθος της Μεταπολίτευσης, η κυρίαρχη ιδεολογία της, η «κοινή λογική» της, η οποία θα μπορούσε να συνοψισθεί στο ότι όλα πρέπει να γίνονται προς όφελος «του λαού και του έθνους», ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για τη διαίονιση των θεσμικών και πολιτικών στρεβλώσεων που οδήγησαν στη σημερινή κρίση. Η «κάθετη ένταξη των μαζών» στην πολιτική, με βασικό όχημα το πρωτο-μεταπολιτευτικό εθνικο-λαϊκιστικό ΠαΣοΚ, εμπόδισε την ανάδυση μιας προοδευτικής κοινωνίας των πολιτών, τροφολόγησε τον κορπορατισμό και τον κρατισμό και σφυρηλάτησε την εικόνα μιας εσωστρεφούς εθνικο-λαϊκής ταυτότητας της οποίας οι φορείς, αναλόγως της συγκυρίας, μεταμορφώνονταν από «θύματα» σε αντιστασιακούς «ήρωες». Η συμβολική αναπαράσταση του κοινωνικού δεσμού μέσα από μια αυτο-θυματοποιημένη και αντιστασιακή ταυτοχρόνως κοιότητα δέσμευσε την πρωτόβουλη δημιουργικότητα των ατόμων, ναρκώθηκε την κοινωνική ευθύνη και «υποχρέωσε» τις πολιτικές ελίτ να

γίνουν εξάρτημα της «κοινωνίας». Το «πρόβλημα» με τη Μεταπολίτευση, συνεπώς, είναι πολιτικό και πολιτισμικό. Πολιτικό: μη αυτονομία της πολιτικής τάξης από τα κοινωνικά συμφέροντα, ομηρεία της πρώτης από τα δεύτερα. Πολιτισμικό: οι δομές παραγωγής νοήματος παρέμειναν ανέπαφες.

Ο νοστορπιακός εθνικο-λαϊκισμός (που θα μπορούσε να συνοψισθεί στον αυτο-εκθειασμό του «αντιστασιακού χαρακτήρα» της ελληνικής ιστορίας) ενισχύθηκε από τον πολιτικό εθνικο-λαϊκισμό, απέκτησε δικαίωμα λόγου στον δημόσιο χώρο, τον οργάνωσε, συντήρησε, συστηματοποίησε και επεξέτεινε τους ιδρυτικούς του μύθους, οργάνωσε τη συλλογική ζωή. Φυσικά, με το αζημίωτο, αφού αυτή η ιδεώδης αυτοεικόνα συζείονταν από ένα κράτος-αρωγό. Στην αρχή με το ΠαΣοΚ, ως τα μέσα της δεκαετίας του 1990, έπειτα με τη «ρόλυνση» όλων λίγο-πολύ των πολιτικών δυνάμεων και κυρίως της ΝΔ και αργότερα, τα τελευταία τέσσερα μνημονιακά χρόνια, με τον ΣΥΡΙΖΑ, που, από πολλές από-

ψεις, αποτελεί μια επικαιροποιημένη υποσχετική της «Αριστεράς της Αριστεράς», όπως χαρακτηρίζει ο Κ. Καραμανλής το πρωτο-μεταπολιτευτικό ΠαΣοΚ.

Σήμερα η χώρα ξαναβρίσκεται σε μετάβαση. Αλλά τίποτα δεν πεθαίνει εξ ολοκλήρου, το «παλιό» μπορεί να συνεχίσει να λειτουργεί μέσα από το «καινούριο». Ενίοτε και να το καθοδηγεί. Αν πρέπει να στραφεί σε κάτι η προσοχή είναι ο κριτικός έλεγχος της πολιτικο-πολιτισμικής κληρονομιάς μας, η ανασηματοδότησή της. Να επιθεωρούμε στον εθνικο-λαϊκιστικό μύθο που ειδικά σήμερα αναπαράγει όλα τα φαντάσματα του παρελθόντος: στην αριστερή του εκδοχή εμπεριέχεται την εθνικο-λαϊκή κυριαρχία και εκπρέπει θεμιτά αιτήματα ατομικής και συλλογικής αξιοπρέπειας σε κοινωνική μνησικακία και στην ακροδεξιά και εξετρεμιστική του διάσταση υποστασιοποιεί και ρατσιστικοποιεί την «εθνική ταυτότητα». Γιατί, παρά την τεράστια μεταξύ τους απόσταση, οι δύο αυτές στάσεις αρδεύουν από ένα κοινό πολιτισμικό κοίτασμα: την εργαλειοποιημένη μνήμη σε βάρος της ζωντανής ιστορίας. Διότι αυτό τελικά είναι το στήχημα μιας νέας Μεταπολίτευσης: η Ιστορία να πάρει τα πρωτεία από μια κατασκευασμένη αντι-πολιτική μνήμη, από την κουλτούρα μιας «παράδοσης» αρχαίων ανενδοτισμών, αλλά και λίαν επικίνδυνων ρατσιστικών προβολών που είτε υπηρετούν βραχυπρόθεσμους στόχους εραστών της εξουσίας είτε θέτουν την κοινωνική ευθύνη και «υποχρέωση» τις πολιτικές ελίτ να

Τα αποτελέσματα μιας πολύ πρόσφατης επιστημονικής έρευνας που διενήργησαν ερευνητές από το Πανεπιστήμιο Μακεδονίας εικονογραφούν την ελληνική πολιτικο-πολιτισμική εξαίρεση. Ενδεικτικά, το 75% των πολιτών πιστεύει ότι η σημερινή οικονομική κρίση ήταν «προσχεδιασμένη από εξωθεσμικά κέντρα», το 68% ότι το φάρμακο για τον καρκίνο έχει βρεθεί αλλά για άγνωστους λόγους δεν δίνεται στους ασθενείς, το 60% ότι ο Κ. Σημίτης έχει «εβραϊκή καταγωγή», το 58% ότι η τρομοκρατική επίθεση στους Δίδυμους Πύργους ήταν έργο των ίδιων των ΗΠΑ κ.τ.λ. Δεν είναι μόνο αυτά καθαυτά τα αποτελέσματα μιας τέτοιας λαϊκιστικής, συνωμοσιολογικής και αντισημιτικής ταυτοχρόνης «κοινής λογικής» που εντυπωσιάζουν αρνητικά όσο η απουσία σήμερα αξιόπιστων πολιτικών και πολιτισμικών δομών ικανών να τα αντιμετωπίσουν, να αποδομήσουν αυτή την κυρίαρχη «κοινή λογική».

Η επανεινδυνάμωση της εθνικής κοινότητας ως ανοιχτής κοινότητας περρωμένων, με φιλελευθερούς δημοκρατικούς δεσμούς αλληλεγγύης και αυτονομίας, με αμετάθετο δικαίωμα ευρωπαϊκού προσανατολισμού, περνά μέσα από τη ριζοσπαστική κριτική της μεταπολιτευτικής δημοκρατίας. Όχι την απόρριψή της, όπως θα ήθελαν οι σκοτεινοί εχθροί της, αλλά μέσα από την άρνηση των ιδεολογικών στερεοτύπων της. Μια άλλη «κοινή λογική» είναι επιβεβλημένη, ενόψει της πραγματικής ιστορίας, ενάντια στην ιδεολογική παραμόρφωση μιας πολύπλοκης πραγματικότητας.

Ο κ. Ανδρέας Παναγιώτου είναι επίκουρος καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο ΑΠΘ.

Αλέξης Καλοκαιρινός

Η καταστροφολογία απαξιώνει τη δημοκρατία

Όλο και περισσότερο, μιλώντας για τη Μεταπολίτευση, μιλάμε για το παρελθόν μας. Το τέλος της Μεταπολίτευσης εξαγγέλθηκε πολλές φορές, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Σήμερα, όμως, συγκεντρώνεται μια συναίνεση γύρω από το πρόσφατο παρελθόν: η Μεταπολίτευση φαίνεται πως τέλειωσε μεταξύ 2009 και 2012. Αρα, εδώ και δύο τουλάχιστον χρόνια ζούμε σε μιαν ανώνυμη εποχή. Όμως, και

διαμορφώνουν τη δυναμική των ιδεών και των συμπεριφορών μας στο ερώτημα «Πού βαδίζουμε και πώς». Από την άποψη αυτή, η θυμική απαξίωση της μεταπολιτευτικής περιόδου θα αποδειχθεί εξαιρετικά επικίνδυνη. Στην ακραία της εκδοχή συνιστά έναν απολύτως επαρκή, αλλά καθόλου αναγκαίο, όρο θανάτου της Μεταπολίτευσης: η οξεία κρίση πολιτικής αντιπροσωπεύσης, την οποία διερχόμαστε,

μάτωση υπήρξε διαρκής πράξη της Μεταπολίτευσης. Η Ελλάδα άλλαξε μέσα σε μιαν Ευρώπη που σχηματιζόταν και άλλαζε. Η ζωή των πολλών καλυτέρευσε καθώς εντασσόταν σε μια υπερεθνική συλλογικότητα. Μέρος της οξύτητας της σημερινής κρίσης όντως οφείλεται σε υστερήσεις αυτής της πορείας. Αλλά χωρίς την ίδια την πορεία, η σημερινή συζήτηση για την κρίση θα φάνταζε πολυτέλεια.

αγαθού – λείας προς ιδιοποίηση – και τη συνακόλουθη απαξίωση του δημόσιου χώρου, έμπρακτη και ρητορική. Οι σημερινές μας στάσεις, υπό πίεση, έλκουν φανερά την καταγωγή τους από το περιβάλλον αυτό και αντανάκλωνται στην παροξυμμένη παθογένεια της δημόσιας σφαιράς.

Κρίση ταυτότητας

Είμαστε σήμερα αντιμέτωποι με μια κρίση ταυτότητας. Υπό τις παρούσες συνθήκες, η αναδίπλωση σε έναν αρχαϊκό εθνικισμό είναι μια λύση διαφυγής από την πραγματικότητα. Αλλά είναι αλήθεια ότι, από μια συνδρομή εσωτερικών και εξωτερικών παραγόντων, γίνεται αισθητή η αποτυχία της ηγέτιδας πολιτικής τάξης της Μεταπολίτευσης να εσωτερικεύσει λειτουργικά την ευρωπαϊκή προοπτική, που ασφαλώς σημαίνει και μεταβίβαση «εθνικής κυριαρχίας», και να αξιοποιήσει μακροπρόθεσμα για τον μετασχηματισμό της οικονομίας τις όποιες τάσεις εκδήλωσαν τα κάποτε «δυναμικά» μεσοσπρώματα της ελληνικής κοινωνίας. Η μερική αποτυχία της εσωτερικής των οδηγητικών γραμμών της Ευρώπης κατέληξε, συγκυριακά, στη βίαιη εξωτερική τους, με τη μορφή που λάμβαναν πλέον, στη διάρκεια της κρίσης. Αυτή η εξωτερική αντανάκλαση στο υπολειμματικό εθνικό μας στερέοτυπο και το «τρέλανε». Ο ελληνικός ιδεολογικός εθνικισμός κατέστη ανεξέλεγκτος. Ταυτόχρονα γνωρίζουμε, ή τουλάχιστον νιώθουμε, ότι έξω από την Ευρώπη δεν έχουμε κανένα μέλλον. Το μέλλον μας είναι ευρωπαϊκό. Και είναι απροσδιόριστο.

Δεν πρέπει να ενδώσουμε στον πειρασμό να διαβάσουμε τη Μεταπολίτευση ως μια ιστορική περίοδο που οδηγεί νομοτελειακά σε μια καταστροφή: το λάθος θα ήταν τουλάχιστον διπλό. Πρώτον, να απλουστεύσουμε την εξέλιξη μιας συνθετότατης συγκυρίας σε μια λίγο πολύ σχηματική νομοτέλεια, δηλαδή να τη βάσουμε στον προκρούστη ενός ερμηνευτικού σχήματος που παρενδύει αστόχαστους ιδεολογικούς προσδιορισμούς.

Δεύτερον, θα συσκοτίζει την ανοιχτότητα του μέλλοντος και τη δυναμικότητα των διακυβευμάτων. Καλύτερα να αντισταθούμε στον πειρασμό να δούμε το απόλυτο σήμερα σαν την κατάληξη (πολύ περισσότερο τη νομοτελειακή κατάληξη) μιας πορείας δεκαετιών. Η Μεταπολίτευση δεν ήταν μια πορεία προς την καταστροφή. Και οι αποτιμήσεις μας είναι πάντα *ενδιάμεσες*. Είναι, επίσης, προφανές ότι η καταστροφολογική προσέγγιση ρίχνει νερό στον μύλο της απαξίωσης της δημοκρατίας.

Είναι λάθος να πιστεύουμε ότι πρέπει «να βρούμε πάτο» για να ξαναβρούμε. Αν βρούμε πάτο, θα κολήσουμε εκεί. Και τότε, οι μεγάλες κατακτήσεις της Μεταπολίτευσης θα έχουν ακυρωθεί. Μαζί θα έχουμε ακυρώσει τον συλλογικό μας εαυτό. Πρέπει να τον αλλάξουμε; Πρέπει. Αλλά, για να το κάνουμε, πρέπει να καθαρίσει λίγο το μάτι μας.

Ο κ. Αλέξης Καλοκαιρινός διδάσκει στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Κρήτης.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΠΕΛΟΓΕΙΟ ΜΠΕΝΑΚΗ

28 Μαΐου 1979: Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής (υπό το βλέμμα του Γεωργίου Ράλλη και του Τάκη Λαμπρία) υπογράφει τη συνθήκη ένταξης της Ελλάδας στην ΕΟΚ

στην πραγματικότητα, επειδή είναι δύσκολο να προσδιορίσουμε την εποχή μας, είναι δύσκολο να μιλήσουμε για τη Μεταπολίτευση σαν έναν συντελεσμένο πολιτικό κύκλο. Σε μέλλοντα χρόνο, ίσως – σύντομα – διαπιστώσουμε ότι ζούσαμε ακόμα στη Μεταπολίτευση: η αδυναμία μας να προβλέψουμε μια επικείμενη ιστορική ασυνέχεια δοκιμάζει αγρίως τα ερμηνευτικά μας σχήματα για την Ιστορία.

Μια επικίνδυνη ανατροπή

Βέβαια, η αξία του ερωτήματος για το τέλος της Μεταπολίτευσης έγκειται κυρίως στις σκέψεις – και τα αισθήματα – που το υπαγορεύουν, και στις συνακόλουθες στάσεις και συμπεριφορές. Ετσι, πριν από την ερμηνεία, μπορεί με σχετική ασφάλεια να διαπιστωθεί ότι *ψυχικά* βρισκόμαστε εκτός Μεταπολίτευσης, βρισκόμαστε πλέον αλλού, αν και όχι σε απόστασή ικανή για να κοιτάξουμε πίσω μας με καθαρή ματιά, δηλαδή τακτοποιώντας το παρελθόν. Το ερώτημα αγγίζει, λοιπόν, τη συλλογική μας αυτοαντίληψη. Και οι απαντήσεις του έχουν μιαν όψη αυτο-επιτελεστική:

να μετατραπεί σε θεσμική κρίση με μοχλό την παγίωση του αντικοινοβουλευτισμού, στις ποικίλες εκδοχές με τις οποίες σήμερα εμφανίζεται και εγκαθίσταται στον δημόσιο χώρο. Αυτό θα ισοδυναμεί και με μια βίαιη αναθεώρηση της συλλογικής μνήμης: η Μεταπολίτευση ταυτίζεται με την εμπέδωση της δημοκρατίας, τόσο ώστε η αναθεώρηση της μνήμης να ισοδυναμεί με δραματική αξιακή ανατροπή.

Στις παρούσες συνθήκες η αποτίμηση της Μεταπολίτευσης αρχίζει από τα στοιχειώδη: η ιδρυτική πράξη της Μεταπολίτευσης, η αποκατάσταση της δημοκρατίας, υπήρξε λειτουργική, και καθόλου ψευδείς, στο βάθος των δεκαετιών της μεταπολιτευτικής περιόδου. Για πρώτη φορά στη σύγχρονη Ιστορία μας η πολιτική ζωή αποτέλεσε το ομαλό και διαρκές πεδίο μαζικής συνάντησης και δράσης, σε μέτρο που να μπορεί να χαρακτηριστεί «εθνικό». Πεδίο αντιπαράθεσης και διαπάλης με αμοιβαία αναγνώριση, που έδωσε έδαφος σε μια γενική στοχοθεσία με έμπρακτη ευρεία συναίνεση, και σε μια, έστω τεθλασμένη, κοινή πορεία. Η πορεία προς την ευρωπαϊκή ενσω-

Οι όροι της αποτίμησης

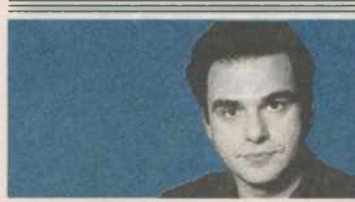
Η νηφάλια αποτίμηση της Μεταπολίτευσης δεν μπορεί παρά να είναι μεικτή. Και η αποτίμηση σε λίγες αράδες αδικεί, ασφαλώς, τη συζήτηση. Ωστόσο, μπορούμε πλέον να κωδικοποιούμε δεδομένα της κληρονομιάς της Μεταπολίτευσης που συνέβαλαν στην εκδήλωση της κρίσης με την οξύτητα με την οποία εκδηλώθηκε στη χώρα μας: προγραμματικός κρατισμός (ήδη από την αφετηρία της περιόδου), δυσλειτουργική υπερτροφία του δημόσιου τομέα, εκτεταμένη αυτοαποσκόληση, εμμονή στη μικρή επιχειρηματικότητα, λυμφατική και φθίνουσα βιομηχανική δομή, έμφαση στις μη παραγωγικές υπηρεσίες και την πρόσοδο, αποστροφή από την καινοτομία και το ρίσκο, καταφυγή στην κομματική διαμεσολάβηση σε όλο το φάσμα του δημόσιου βίου, μέχρι το βάθος της ιδιωτικής περιοχής. Ακριβώς, η σχέση του δημόσιου και του ιδιωτικού παρέμεινε προβληματική: σε μια όχι ιδιαίτερα ταξική κοινωνία, όπως η ελληνική, ο κατακερματισμός προκλήθηκε, ή βάρυνε, από τις επί μέρους σχέσεις με την εξουσία και οδήγησε στην ελλειμματική αντίληψη του δημόσιου

Η Μεταπολίτευση δεν ήταν μια πορεία προς την καταστροφή. Και οι αποτιμήσεις μας είναι πάντα ενδιάμεσες. Είναι, επίσης, προφανές ότι η καταστροφολογική προσέγγιση ρίχνει νερό στον μύλο της απαξίωσης της δημοκρατίας

Η προδοσία των ιδεών

Γεράσιμος Μοσχονάς

Η θυελλώδης πολιτική σύγκρουση του Ανδρέα Παπανδρέου με τον Κωνσταντίνο Μητσοτάκη σημάδεψε τον πολιτικό βίο της χώρας στις δεκαετίες του '80 και του '90

Αν το 1981 ήταν μια συναρπαστική στιγμή, ήταν, ανάμεσα σε άλλους λόγους, γιατί εμπεριείχε τη δυνατότητα καθιέρωσης ενός άλλου παραδείγματος. Το 1996, επί Σημίτη, υπήρχε μόνον η δυνατότητα διορθώσεων εντός του παραδείγματος. Το 1981, όμως, ήταν η μεγάλη ευκαιρία. Αυτή η ευκαιρία σπαταλήθηκε από το ΠαΣοΚ

Η πώση της δικτατορίας το 1974 οδήγησε στη μεγάλη επανίδρυση της ελληνικής πολιτείας. Η δε μετάβαση από τη δικτατορία στη δημοκρατία ήταν «βελούδινη», ένα πραγματικό «πολιτικό αριστοτέχνημα» (Βούλγαρης, 2008), κάτι που συχνά υποτιμάται. Μα έγινε από τα πάνω, αντιπένουν πολλοί. Σωστά. Δεν επιλέγει όμως κανείς τους δρόμους της Ιστορίας, έστω και αν η εκ των άνω μετάβαση είχε συνέπειες. Όχι, όμως, μόνον αρνητικές. Σύμφωνα με συγκριτικά δεδομένα, «οι μεταβάσεις που πιο συχνά οδηγούν στην εγκαθίδρυση [σταθερής] πολιτικής δημοκρατίας είναι οι διευθυνομένες από τα πάνω» (Τ. L. Karl, 1996). Στην Ελλάδα είχαμε θέσμιση μιας σταθερής δημοκρατίας, της καλύτερης δημοκρατίας που έζησε ποτέ η χώρα.

Αλλαγή από τα πάνω συνεπώς, αλλά όχι μόνον. Ας μην ξεχνάμε την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Η μετάβαση στη δημοκρατία ήταν μια top-down διαδικασία που ξετυλίχθηκε πάνω στον καμβά της νέας αντιδικτατορικής συνειδησης και του ασφυκτικού (για τους χουντικούς) στρατηγικού πεδίου που είχε δημιουργήσει το Πολυτεχνείο. Όχι τυχαία, μετά την καθεστωτική αλλαγή, η έκρηξη συμμετοχής στα κόμματα, η δημιουργία κάθε είδους συλλόγων και ενώσεων, η εκδοτική πλημμυρίδα του 1974-76, η άνηση θεατρικών ομίλων, το εργοστασιακό κίνημα λίγο αργότερα, το πάρτι της Αριστεράς στα πανεπιστήμια, όλα τα προηγούμενα, έδειξαν ότι η μεταπολίτευση είχε δύο πυλώνες: έναν κυρίαρχο «από τα πάνω», έναν «λαϊκό», από τα κάτω. Η μεταπο-

λίτευση ήταν και τα δύο – έγινε και τα δύο.

Αλλαγή χωρίς πρόγραμμα

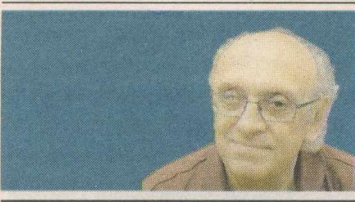
Η υπόθεση της μεταπολίτευσης μετατράπηκε γρήγορα σε υπόθεση των προοδευτικών δυνάμεων, και ιδιαίτερα του ΠαΣοΚ. Τι ήθελε το επιβλητικό εκλογικό κύμα του 1981; Δεν γνωρίζουμε ακριβώς. Γνωρίζουμε όμως ότι ήθελε περισσότερη δημοκρατία και κοινωνική δικαιοσύνη, ισχυρή κρατική παρέμβαση στην οικονομία, αποκατάσταση των ηττημένων των εμφυλίου, αναίρεση των συνεπειών του εγκλήματος της Κύπρου, πιο ανεξάρτητη Ελλάδα, υπέρβαση των προδικτατορικών συντηρητικών πολιτισμικών προτύπων. Γνωρίζουμε, επίσης, ότι ένα

σημαντικό αλλά μειοψηφικό τμήμα του ήταν φιλικό προς την ιδέα του σοσιαλισμού. Το αξιακό κέντρο βάρους της πρώιμης μεταπολίτευσης δεν ήταν εν τούτοις επαναστατικό (ούτε θα μπορούσε, λόγω της αλλαγής «από τα πάνω»), δεν ήταν όμως και μετριοπαθές – κεντροαριστερό (όπως ήταν στην Ισπανία της ίδιας περιόδου). Οι αξίες της πλειοψηφίας του εκλογικού σώματος ήταν κοντά σε αυτό που θα ονομάζαμε «αριστερή σοσιαλδημοκρατία». Το 1981 ήταν μια σοσιαλδημοκρατική στιγμή, η απουσία φροντίδας για τα συμφέροντα των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα (με την εξαίρεση των ετών 1981-83), η έλλειψη σοβαρής στήριξης του εξωστρεφούς τμήματος του ιδιωτικού τομέα, η προκλητική διαφθορά, η απαξίωση της εργασιακής ηθικής, η επιβράβευση του κατακερματισμού των προνοιακών μηχανισμών (separatism), όπως, γενικότερα, η συγκρότηση ενός εξόχως αναποτελεσματικού

λάβαμε πως το 1979 είχε κλείσει ένας κύκλος και η χώρα είχε μπει σε καινούρια τροχιά.

Πιστεύω ότι ο εγκλωβισμός μας στη «Μεταπολίτευση» ήταν η κυριότερη αιτία που δεν διαγνώσαμε έγκαιρα τις προοπτικές που μας πρόσφερε η ένταξη μας στην Ευρώπη. Εξακολουθήσαμε να παίζουμε στο εσωτερικό μας γήπεδο, να ασχολιόμαστε με προβλήματα που στην ουσία δεν ήταν καθοριστικά για την πορεία της χώρας και να βλέπουμε την Ευρώπη μόνο με το σχήμα ενός κορβανά άντλησης χρημάτων. Μας ενδιέφεραν πολύ περισσότερο τα ΜΟΠ και τα ΚΠΣ παρά η ενεργή παρουσία μας στην οικο-

Η χαμένη ευκαιρία μας στην Ευρώπη

Πέτρος Μάρκαρης

Η «μεταπολίτευση» είναι μια λέξη που χρησιμοποιείται συνεχώς και αδιαλείπτως τα τελευταία σαράντα χρόνια. Ο όρος «Μεταπολίτευση» δεν έχει πέσει από το στόμα κανενός πολιτικού, πολιτικού συντάκτη, ή πολιτικού αρθρογράφου, επίσης τα τελευταία σαράντα χρόνια. Οι λέξεις φθείρονται από την πολλή χρήση. Συνήθως χάνουν το περιεχόμενό τους και καταλήγουν κενές νοήματος. Πολύ φοβάμαι ότι αυτό έχει συμβεί και με τη λέξη «μεταπολίτευση». Από την πολλή χρήση σ' αυτά τα σαράντα χρόνια ο όρος έχει καταστήσει ένα κούφιο κελύφος, που όλοι το επικαλούνται,

αλλά κανείς δεν μπορεί πια να του προσδώσει νόημα.

Η προσωπική μου άποψη είναι ότι η περίοδος της Μεταπολίτευσης είχε λήξει ήδη με την είσοδο της Ελλάδας στην τότε Ευρωπαϊκή Κοινή Αγορά, το 1979. Ως τότε η Ελλάδα είχε θεμελιώσει τους βασικούς θεσμούς της Δημοκρατίας, είχε αλλάξει το πολιτικό από βασισμένο σε προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία και ο κύκλος των μεταπολιτευτικών, πολιτικών και θεσμικών μεταρρυθμίσεων είχε ολοκληρωθεί.

Ισως το μεγαλύτερο λάθος που κάναμε σε όλη αυτή την περίοδο μέχρι σήμερα ήταν ότι δεν κατα-

Ο εγκλωβισμός μας στη «Μεταπολίτευση» ήταν η κυριότερη αιτία που δεν διαγνώσαμε έγκαιρα τις προοπτικές που μας πρόσφερε η ένταξη μας στην Ευρώπη

ζει «μη δομημένη προγραμματική πολιτική». Η μεταπολίτευση δεν είχε πρόγραμμα ούτε μπορούσε να έχει. Η μετάβαση από την προγραμματικά μη δομημένη πολιτική στην προγραμματικά δομημένη είναι υπόθεση των κομμάτων. Στην πραγματικότητα, το αρχικό αξιακό πλαίσιο της μεταπολίτευσης καθιστούσε δυνατές διαφορετικές ιστορικές διαδρομές (ο λαϊκισμός ήταν μία από αυτές). Τα κόμματα όμως θα επέλεγαν την τελική διαδρομή. Αν, λοιπόν, το αρχικό αξιακό πλαίσιο εμπεριείχε πολλές ιστορικές δυνατότητες, δεν εμπεριείχε «ειδικές» απόψεις για τη φορολογική διοίκηση, ούτε για τη διαμόρφωση πράσινων και μπλε πελατειακών δικτύων, ούτε για τη σύσταση κρατικοδίδαιτων επιχειρηματικών συμπλεγμάτων, ούτε για μισθούς 3.500 ευρώ σε διήθεν στελέχη του Δημοσίου, ούτε για επιδόματα πείνας στους ανέργους. Οι άνθρωποι που συναντήθηκαν στο μεγάλο εκλογικό κύμα που έφερε το ΠαΣοΚ στην εξουσία είχαν ως στόχο την απαχολήσή τους στο Δημόσιο, σκόπευαν να μην πληρώνουν φόρους, να κτίζουν αυθαίρετα, να καταχνώνται αγροτικές επιδοτήσεις, να παίρνουν εφάπαξ χωρίς ανταποδοτικές εισφορές. Κάποιοι ναι, αναμφίβολα. Δεν προκύπτει όμως από πουθενά κάτι τέτοιο για την πλειοψηφία.

Το ΠαΣοΚ και η εξουσία

Όλα αυτά, εν τούτοις, συνέβησαν. Εδώ εντοπίζεται η μεγάλη ευθύνη των κομμάτων. Όπως συνέβησαν και κάποια θετικά που δεν θα ήταν ορθό να υποτιμηθούν μέσα στη μαυρίλα του παρόντος: α) η υλοποίηση κοινωνικών πολιτικών περισσότερο προχωρημένων σε σχέση με το παρελθόν, β) η προώθηση μέτρων δημοκρατικού εκσυγχρονισμού, γ) η προώθηση μέτρων πολιτισμικού φιλελευθερισμού (από τον πολιτικό γάμο μέχρι το σύμφωνο συμβίωσης). Όμως τα αρνητικά κυρίαρχισαν. Η ανοχή στη φοροδιαφυγή, η διαπλοκή με επιχειρηματικά συμφέροντα, η απουσία φροντίδας για τα συμφέροντα των μισθωτών του ιδιωτικού τομέα (με την εξαίρεση των ετών 1981-83), η έλλειψη σοβαρής στήριξης του εξωστρεφούς τμήματος του ιδιωτικού τομέα, η προκλητική διαφθορά, η απαξίωση της εργασιακής ηθικής, η επιβράβευση του κατακερματισμού των προνοιακών μηχανισμών (separatism), όπως, γενικότερα, η συγκρότηση ενός εξόχως αναποτελεσματικού

κράτους, όλα αυτά ήταν μάλλον σκανδαλώδη για αριστερό κόμμα. Με την εξαίρεση μειοψηφιών, η σύνολη παράταξη του ΠαΣοΚ (κυβερνητικές ελίτ, προσκείμενες ομάδες συμφέροντος, κομματική οργάνωση) στήριξε, υλοποίησε ή ανέχθηκε τις ως άνω πρακτικές. Επίσης, με την εξαίρεση μειοψηφιών, η σύνολη παράταξη του ΠαΣοΚ λεπτούργησε ως πρωτοπορία στη διάλυση του αξιακού ιστού, στην κατακρήμνιση της ήδη ασθενικής κοινωνικής εμπιστοσύνης και στην παραγωγή μαύρου κοινωνικού κεφαλαίου. Το ΠαΣοΚ έβαλε τη χώρα σε μια «κοινωνική παγίδα», από την οποία θα είναι πολύ δύσκολο να ξεφύγει. Εστω και αν έρθουν 10 τρόικες, έστω και αν εκλεγεί 10 φορές ο ΣΥΡΙΖΑ. Η ΝΔ, η οποία μετά το 1981 το μίμηθηκε, το ανέγραψε και το ξεπέρασε (εγκαταλείποντας την παράδοση εγκρατούς δημοσιονομικής διαχείρισης της καραμανλικής περιόδου), συνέβαλε και αυτή σημαντικά στο να φτιαχτεί μια μοντέρνα χώρα bonne pour l'Orient.

Η χαμένη ευκαιρία του 1981

Το 1981 είναι, συνεπώς, η κομβική στιγμή της μεταπολίτευσης. Είναι η κρίσιμη στιγμή, κρίσιμη με την έννοια του ιστορικού θεσμοσίου. Ας μην πει κάποιος ότι οι παλαιές δομές και νοσοτροφίες ήταν μοιραίο – στο τέλος – να επικρατήσουν. Διότι τα ιστορικά σταυροδρόμια έχουν ακριβώς αυτή την ιδιότητα: διακόπτουν τις παλαιές συνέχειες, ανατρέφουν ανθεκτικές δομές και νοσοτροφίες, λειτουργούν σαν γιγάντιοι επιταχυντές και μετασχηματιστές. Αν το 1981 ήταν μια συναρπαστική στιγμή, ήταν, ανάμεσα σε άλλους λόγους, γιατί εμπεριείχε τη δυνατότητα καθιέρωσης ενός άλλου παραδείγματος. Το 1996, επί Σημίτη, υπήρχε μόνον η δυνατότητα διορθώσεων εντός του παραδείγματος. Το 1981, όμως, ήταν η μεγάλη ευκαιρία. Αυτή η ευκαιρία σπαταλήθηκε από το ΠαΣοΚ.

Η υπόθεσή μας είναι ότι δεν είναι εν γένει, όπως υποστηρίζει η επικρατούσα άποψη, οι αξίες και οι νοσοτροφίες της μεταπολίτευσης που οδήγησαν στη χρεοκοπία. Είναι, αντιθέτως, η ήττα, αν όχι η προδοσία, κεντρικών μεταπολιτευτικών αξιών που οδήγησε στην άβυσσο.

Ο κ. Γεράσιμος Μοσχονάς είναι αναπληρωτής καθηγητής Συγκριτικής Πολιτικής στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

Το μαγαζάκι της «επανάστασης που δεν έγινε»

Θεόδωρος Πάγκαλος

Όσοι έχουν στοιχειώδες μυαλό και δεν ζουν σε κόσμους παραισθήσεων, ιδεολογικών ή άλλων, αναγνωρίζουν με δυσκολία το ανθρώπινο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζούμε σήμερα ακόμη και μετά την κρίση και τις συνέπειές της

Πανηγυρισμοί μετά το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος στις 8 Δεκεμβρίου 1974, το οποίο έθεσε οριστικό τέλος στη βασιλεία στην Ελλάδα

Στις 28 Ιουλίου 2013 «Το Βήμα της Κυριακής» δημοσίευσε άρθρο μου με τίτλο «Τιμή και δόξα στη Μεταπολίτευση». Το άρθρο συνεχίστηκε στις 4 Αυγούστου 2013. Σήμερα, με την ευκαιρία της παρόδου 40 ετών από τα γεγονότα του 1974, επανερχόμαστε για να ασχοληθούμε όχι τόσο με το τι έγινε αλλά περισσότερο με το τι δεν έγινε και θα μπορούσε να γίνει.

Αν διαβάσετε με προσοχή τα κείμενα αυτών που διαδηλώνουν την απογοήτευσή τους για τη Μεταπολίτευση, θα διαπιστώσετε ότι κυρίως θηρούν για την αποτυχία επαναστατικών σχεδίων και αποφάσεων που είχαν υιοθετηθεί από μικρές και ακραίες ομάδες.

Η «Μεταπολίτευση που δεν έγινε» έχει πάρει θέση στο χρονοντούλαπο της Ιστορίας μαζί με την Κομμούνια του Παρισιού, διάφορες εξεγέρσεις όπως η Βουδαπέστη, το Τάμπερε της Φινλανδίας και η Αγία Πετρούπολη το 1905 ή οι ναύτες της Κροσάνδης και, τέλος, η καθ' ημάς ένοπλη κατάληψη της εξουσίας του Πρώτου και του Δεύτερου Γύρου, ενώ ο Τρίτος έχει ήδη αρχίσει για μερικούς.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων αυτών των ιδεολογικών κατασκευών είναι ότι παραγνωρίζουν σε εγκληματικό βαθμό την έννοια της κοινωνικής στήριξης. Δεν θα μπορούσε βέβαια κανείς να απαιτήσει από επαναστάτες να είναι και δημοκράτες. Η έννοια της επαναστατικής βίαιης, που επιβάλλεται στις αδρανείς μάζες από καλά αποφασισμένες και οργανωμένες πρωτοποριακές μειοψηφίες, είναι καθοριστική για τη διαφοροποίηση μεταξύ οπαδών της επαναστατικής πρωτοπορίας και μεταρρυθμιστών ή, αν θέλετε, κομμουνιστών και σοσιαλδημοκρατών.

Στη σημερινή, «εκ των υστέρων», καταφρόνηση της Μεταπολίτευσης και του πολιτικού της προσωπικού δεσπόζει η θεωρία όσων έχουν ειδικευθεί στην επανάληψη θέσεων και συνθημάτων που εξαντλήθηκαν μέχρις αδιέξοδου να στηρίζουν το πραξικόπημα των μπλοκίστικων και το φρικώδες καθεστώς που επικράτησε στη Ρωσία, επεκτάθηκε διά των όπλων στην υπόλοιπη Ανατολική και Κεντρική Ευρώπη και, αφού αιματοκύλισε τους λαούς που υπέστη-

σαν την τυραννία του, παρήγορο να οδηγήσει μέσα από μια πυρηνική αναμέτρηση στην εξέλιξη κάθε ζωής στον πλανήτη.

Η Μεταπολίτευση έγινε και πολλά από τα αγαθά που ήταν κτήματα των πολλών όλης της Ευρώπης, εκτός από τη ζώνη του αναρχοσοσιακού ακροδεξιού φασισμού του Νότου (Ισπανία, Πορτογαλία, Ελλάδα), κατοχυρώθηκαν και για τους Έλληνες και για τις Ελληνίδες. Όσοι έχουν στοιχειώδες μυαλό και δεν ζουν σε κόσμους παραισθήσεων, ιδεολογικών ή άλλων, αναγνωρίζουν με δυσκολία το ανθρώπινο περιβάλλον μέσα στο οποίο ζούμε σήμερα ακόμη και μετά την κρίση και τις συνέπειές της. Αυτοί που φωνάζουν και διεκδικούν το δικαίωμα της ακίνδυνης και αναιμακτης ανατροπής του οικονομικού και κοινωνικού καθεστώτος δίνουν για να δικαιολογήσουν τις θεωρίες συνωμοσίας και τους μύθους για «προδοτές» και ξένα κέντρα επηρροών στη Μεταπολίτευση ένα περιεχόμενο που ποτέ δεν είχε: ένα ουτοπικό καθεστώς, ταξικά μονοσήμαντο και ανεπίτρεπτο εις τους αιώνες των αιώνων.

Ο Ελληνικός λαός όμως είχε να απαντήσει δύο ερωτήματα. Το πρώτο το είχε διατυπώσει ο τότε διαγυστερος από σήμερα Μίκης Θεοδωράκης όταν είχε πει το περίφημο: «Ο Καραμανλής ή τα τανκς» και ο λαός επαναστάτες να είναι και δημοκράτες. Η έννοια της επαναστατικής βίαιης, που επιβάλλεται στις αδρανείς μάζες από καλά αποφασισμένες και οργανωμένες πρωτοποριακές μειοψηφίες, είναι καθοριστική για τη διαφοροποίηση μεταξύ οπαδών της επαναστατικής πρωτοπορίας και μεταρρυθμιστών ή, αν θέλετε, κομμουνιστών και σοσιαλδημοκρατών.

Μπορεί το μαγαζάκι της «επανάστασης που δεν έγινε» να έχει λιγότερους ή περισσότερους πελάτες, ανάλογα με το τι συμβαίνει και στην υπόλοιπη αγορά. Αλλά μαγαζάκι ήταν και μαγαζάκι θα μείνει. Και αυτό είναι η μεγάλη επιτυχία της Μεταπολίτευσης.

Ο κ. Θεόδωρος Πάγκαλος είναι πρώην υπουργός.

Ο κ. Πέτρος Μάρκαρης είναι συγγραφέας.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ: EUROKINISSI/ΜΠΟΛΑΡΗ-ΤΑΤΙΑΝΑ

Ο Γιώργος Παπανδρέου από το Καστελόριζο ανοίγει για την Ελλάδα την εποχή του Μνημονίου κλείνοντας οριστικά τη μεταπολιτευτική περίοδο της ευφορίας

As αξιοποιήσουμε δημιουργικά τις θετικές κληρονομίες

Εφη Gaziz

Μια χρυσή εποχή που κινδυνεύει να μετατραπεί σε ανάμνηση

Χρήστος Αστερίου

Τα τελευταία χρόνια μοιάζει να μην ξέρουμε τι ακριβώς γιορτάζουμε κάθε Ιούλιο. Την πτώση της χούντας; Τη μετάβαση στη δημοκρατία; Την αρχή της Μεταπολίτευσης; Το τέλος της; Την «καλή» ή την «κακή» Μεταπολίτευση; Η πολύπλευρη κρίση των τελευταίων χρόνων συνέβαλε καθοριστικά στην αναψηλάφηση του πρόσφατου παρελθόντος, ενώ παρήγαγε νέες διχαστικές αφηγήσεις. Το success story της επιτυχημένης μεταπολιτευτικής Ελλάδας με την εδραίωση της δημοκρατίας και τη διασφάλιση της ευρωπαϊκής πορείας, την καθιέρωση της ισονομίας και της ισοπολιτείας, την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και την κοινωνική κινητικότητα κλονίστηκε από αντιρρητικούς λόγους. Η Ελλάδα της Μεταπολίτευσης, ακούμε, είναι η χώρα του λαϊκισμού, των πελατειακών δομών και του συντεχνιασμού,

της βίας και της ανομίας, των αλόγιστων κρατικών δαπανών και της διόγκωσης των δημοσιονομικών ελλειμμάτων. Ένα «αποτυχημένο κράτος», παρίας και ουραγός στις διεθνείς και ευρωπαϊκές εξελίξεις. Γιατί να μην επανεξετάσουμε τις βολικές «μισές αλήθειες» και τους ναρκισσιστικούς αυτοεγκωμισμούς του αφηγήματος της Μεταπολίτευσης; Θα ρωτήσει κανείς. Ευκαιρία είναι η κρίση για να ξανασκεφθούμε τι πήγε λάθος. Κανένα πρόβλημα – ειδικά σε μια κοινωνία εθισμένη στην αντίληψη του «περιούσιου λαού» της ιστορίας λίγη (αυτο)κριτική δεν βλάπτει. Πόσο δημιουργική είναι όμως μια αναψηλάφηση της ιστορίας η οποία σε ορισμένες περιπτώσεις διολιθώνει προς την αντικατάσταση μιας σχηματικής ερμηνείας από μια άλλη εξίσου σχηματική; Και πόσο παραγωγικοί είναι εκείνοι οι

πολιτικοί λόγοι που ενσωματώνουν ιστορικά επιχειρήματα για να τα μετουσιώσουν σε πατερναλιστικές νοουθεσίες, συλλογική αυτοενοχοποίηση, αυταρχικό εκσυγχρονισμό, επιδερμικό οριενταλισμό ή ακόμη και ακραϊφή, μετεμφυλιακή σχεδόν κοπή, συντηρητισμό; Η επέτειος δίνει την ευκαιρία να ξανασκεφθούμε το σύγχρονο παρελθόν μας χωρίς να καταφύγουμε αναγκαστικά σε «δέκα λεπτά κήρυγμα». Τι σημαίνει το γεγονός ότι σχεδόν όλο το πρόσφατο ελληνικό παρελθόν προσδιορίζεται ως «Μεταπολίτευση»; Ανεξάρτητα από το αν είναι δόκιμος ή όχι, ο όρος άντεξε και συνέθεσε στο εσωτερικό του την πολιτική μεταβολή (στην οποία κυριολεκτικά αναφέρεται), τη διαδικασία της μετάβασης αλλά και μια περίοδο «μακράς διάρκειας» που φτάνει τα σαράντα χρόνια. Η αντοχή και η πολυσυμμία του δεν καθιστά

απλώς την Ελλάδα μια ιδιόμορφη περίπτωση μεταξύ των δημοκρατικών μεταβάσεων σε Νότια Ευρώπη, Λατινική Αμερική και αλλού κατά το δεύτερο μισό του 20ού αιώνα. Οι διευρυμένες χρήσεις του απαιτούν περαιτέρω διερεύνηση προκειμένου να κατανοηθεί η μεταχρηματική αντίληψη του ιστορικού χρόνου αλλά και το βάθος των αναφορών, των προσδοκιών, των σχεδιασμών των ιστορικών υποκειμένων. Σηματοδοτεί η «Μεταπολίτευση» μόνο το τέλος της χούντας των συνταγματαρχών; Ή μήπως αποτελεί μια οριακή στιγμή μέσα στον ελληνικό 20ό αιώνα των διχασμών, των συγκρούσεων, των πολέμων, του Εμφυλίου και της μετεμφυλιακής περιόδου; Και ποια είναι τα σενάρια, οι προσδοκίες, οι κοινωνικές εμπειρίες που περιέλαβε στο εσωτερικό της; Επιπλέον, ποια είναι τα χαρακτηριστικά της μεταπολιτευτικής

πόσο δύσκολο είναι να κρατηθεί μια τόσο εύθραυστη ισορροπία για τέσσερις συναπτές δεκαετίες σε μια περιοχή όπως τα Βαλκάνια.

Επιχειρώντας μια πρόχειρη αναδρομή σ' εκείνα τα χρόνια συνειδητοποιεί κανείς με απογοήτευση ότι προϊόντος του χρόνου αφεθήκαμε σε μια αδιατάρακτη μακαριότητα σαν να μην είχαμε ακούσει ποτέ για τους κύκλους της ζωής

Θα χρειαστεί, φαντάζομαι, αρκετή προσπάθεια να βρούμε έναν κοινό παρονομαστή για να αξιολογίσουμε τη Μεταπολίτευση και

μια χρυσή εποχή την οποία θα αναπολούν ελπίζοντας – μάταια, καθώς φαίνεται – στη σύντομη επανάληψή της, για άλλους μια ευκαιρία που

Η Μεταπολίτευση είναι, όπως όλες οι ιστορικές περιόδους, πολυσχιδής και πολυκύμαντη. Εμπριέχει ωστόσο ορισμένες από τις σημαντικότερες εξελίξεις της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού, καθώς και της κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης

μα είναι σημαντικό. Οι σύγχρονοι πολιτικοί μετασχηματισμοί καθιστούν επιτακτική την κατανόηση των διαδικασιών συγκρότησης των μεσοστρωματικών δημοκρατιών, της εμβάθυνσης των πολιτικών της εξουσιών, της ανασύνθεσης της πολιτικής επικοινωνίας στα μιντιακά περιβάλλοντα. Πολύ δε περισσότερο προβάλλει βασανιστικό το ερώτημα της απαξίωσης των δημοκρατικών διαδικασιών εν μέσω της κρίσης.

Ενα τελευταίο ζήτημα αφορά την έννοια της ανασυγκρότησης. Αν ένα τμήμα των συμπολιτών μας δεν γιορτάζει μαζί μας σε αυτή την επέτειο επειδή στρέφεται σε ακραία εθνικιστικές, ακροδεξιές ή νεο-ναζιστικές εκδοχές πολιτικής, πρέπει να διερωτηθούμε γιατί. Μπορούν οι μελλοντικοί πολιτικοί σχεδιασμοί να εξαντλούνται στην αέναη επανάληψη του μεταπολιτευτικού στάτους κβό, στην προσομοίωση των αριστοτερότερων ριζοσπαστικών βερμπαλισμών της πρώτης περιόδου μετά τη χούντα ή σε μια μετα-πολιτική που περιορίζεται σε καλές προθέσεις ή σε στρατηγικές διαχείρισης; Η κρίση κλόνισε το πολιτικό και κοινωνικό συμβόλαιο που λειτούργησε σταθεροποιητικά για τη χώρα στον ύπερο 20ό αιώνα. Η κριτική αποτίμηση της Μεταπολίτευσης περνάει και από την ανανέωσή του μέσω ενός συνεκτικού σχεδίου ανόρθωσης.

Η Μεταπολίτευση είναι, όπως όλες οι ιστορικές περιόδους, πολυσχιδής και πολυκύμαντη. Εμπριέχει ωστόσο ορισμένες από τις σημαντικότερες εξελίξεις της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας προς την κατεύθυνση του εκδημοκρατισμού, καθώς και της κοινωνικής και οικονομικής ανασυγκρότησης. Αξίζει να τη γιορτάζουμε όπως της πρέπει, ειδικά εν μέσω της κρίσης; για τα πολλά καλά της δημοκρατίας και της ειρήνης και με το βλέμμα προσηλωμένο στην κριτική της αποτίμησης και στην αυτογνωσία, ούτε στην εξιδανικευση αλλά ούτε και στη μίμηση δαιμονοποίησής της. Ας αξιοποιήσουμε κριτικά και δημιουργικά, στο όνομα και των νεότερων γενεών, όχι μόνο στο όνομα αυτών που πέρασαν, τις θετικές κληρονομίες της.

Η κυρία Εφη Γαζιζ είναι αναπληρώτρια καθηγήτρια της ιστορίας στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου.

πέρασε ανεκμετάλλευτη και για μια θλιβερή μειοψηφία όψιμων φασιστών ανάμεσα σε μια τόσο περισσότερο από μητέρα όλων των σημερινών δεινών. Θα ήταν βεβαίως από κάθε άποψη αφελές να την ορίσουμε απλώς και μόνο ως μια περίοδο σταθερούς ακμής (ή παρατεταμένης παρακμής, ανάλογα με την οπτική γωνία) χωρίς σκαμμένα βόμβες διακυμάνσεις. Ωστόσο, και δεδομένης της εγγενούς μας τάσης προς τον διχασμό (που, ειρήσθω εν παρόδω, ξανσαφούντωσαν σαν κακός πυρετός τα τελευταία χρόνια), θα είναι έτσι κι αλλιώς δύσκολο να τη διαβάσουμε όλοι με τον ίδιο τρόπο.

Όπως και αν αντιλαμβάνεται κανείς την έννοια του χρέους που μας κληροδόθηκε η Μεταπολίτευση (είτε ως εφιαλτικό οικονομικό βάρος στις πλάτες δικαίων και

Τι κρατάμε από τα τελευταία σαράντα χρόνια

Αγγέλα Καστρινάκη

Μεταπολίτευση ήταν ότι δεν χρειάζονταν πια να γράφω στην καθαρεύουσα τις σχολικές εκθέσεις, ότι μπορούσα να εξεγερθώ εναντίον των «οικοκυριών», ότι μπήκα στον Δαναό θρασύτατα και παρακολούθησα τον *Θίασο* μόνη μου μέσα σε ένα πλήθος νεολαίους με μαλιά και μούσια, ότι φορούσα χακί αμπεχονο στο σχολείο και κρατούσα χακί τσάντα. Εννοείται ότι τραγουδούσα και αντάρτικα. Μεταπολίτευση ήταν τα «πηνάδια» όπου έπρεπε να παρουσιάζεσαι καταρτισμένος και εύστοχος (όχι ότι τα κατάφερνα), οι πολώρες συνεδριάσεις, τα «διαμαθητικά» και τα πάρτι όπου το φλερτ γινόταν μέσα από τσιγάτα του Μαρξ και του Λένιν. (Αλίμονο αν δεν έπαιζες στα δάχτυλα τη «βάση» και το «εποικοδόμημα», τις «παραγωγικές δυνάμεις» και τις «παραγωγικές σχέσεις».) Μεταπολίτευση ήταν η φουσαρμόνικα του Λεωνίδα Κύρκου και ο *Υμνος στη χαρά*.

Μεταπολίτευση για μένα ήταν ότι εντάχθηκα στη νεολαία της ανανεωτικής Αριστεράς, το πιο μεγάλο – για μένα πάντα – σχολείο, όπου θεωρώ ότι έμαθα: την ομαδική δουλειά, τον σεβασμό του άλλου, τη δημοκρατική συμπεριφορά, το να μην είμαι ονομα, το να αποτάσσομαι τη βία, το να προσπαθώ να σκεφτώ πώς αλλιώς θα μπορούσε να είναι οργανωμένη η ζωή, από την καθημερινότητα ως την κοινωνία και τον κόσμο ολόκληρο, το ότι *σοφή στους σοφούς είναι η στάση* ή, με άλλα λόγια, ότι ο σκοπός δεν αγιάζει τα μέσα. Κι ακόμα: τη σημασία της συμμετοχής στους θεσμούς (όχι το: βγάζω την ουρά

Μεταπολίτευση για μένα ήταν η μουσική του Θεοδωράκη που μπορούσαμε πια να την ακούμε δυνατά, καθώς και η πελώρια μορφή του που χοροπηδούσε στην εξέδρα. Μεταπολίτευση, η μορφή του Ξενάκη, η χαρακωμένη βαθιά στο μάγουλο, όταν τον πρωτοείδα από απόσταση στην πλατεία Συντάγματος (συγκέντρωση της «Ενωμένης Αριστεράς») και μου εξήγησαν πώς είχε προκύψει η πληγή. Μεταπολίτευση ήταν η πορεία για το Πολυτεχνείο, αυτή η τεράστια ανθρώπινη κίνηση, όπου βρέθηκα να συμμετέχω χωρίς ακριβώς να ξέρω τι είχε συμβεί.

Τον Ιούλιο του 1974 ήμουν ετών δεκατρία και κάτι.

Μεταπολίτευση ήταν ότι δεν χρειάζονταν πια να γράφω στην καθαρεύουσα τις σχολικές εκθέσεις, ότι μπορούσα να εξεγερθώ εναντίον των «οικοκυριών», ότι μπήκα στον Δαναό θρασύτατα και παρακολούθησα τον *Θίασο* μόνη μου μέσα σε ένα πλήθος νεολαίους με μαλιά και μούσια, ότι φορούσα χακί αμπεχονο στο σχολείο και κρατούσα χακί τσάντα. Εννοείται ότι τραγουδούσα και αντάρτικα.

Μεταπολίτευση ήταν τα «πηνάδια» όπου έπρεπε να παρουσιάζεσαι καταρτισμένος και εύστοχος (όχι ότι τα κατάφερνα), οι πολώρες συνεδριάσεις, τα «διαμαθητικά» και τα πάρτι όπου το φλερτ γινόταν μέσα από τσιγάτα του Μαρξ και του Λένιν. (Αλίμονο αν δεν έπαιζες στα δάχτυλα τη «βάση» και το «εποικοδόμημα», τις «παραγωγικές δυνάμεις» και τις «παραγωγικές σχέσεις».) Μεταπολίτευση ήταν η φουσαρμόνικα του Λεωνίδα Κύρκου και ο *Υμνος στη χαρά*.

Μεταπολίτευση για μένα ήταν ότι εντάχθηκα στη νεολαία της ανανεωτικής Αριστεράς, το πιο μεγάλο – για μένα πάντα – σχολείο, όπου θεωρώ ότι έμαθα: την ομαδική δουλειά, τον σεβασμό του άλλου, τη δημοκρατική συμπεριφορά, το να μην είμαι ονομα, το να αποτάσσομαι τη βία, το να προσπαθώ να σκεφτώ πώς αλλιώς θα μπορούσε να είναι οργανωμένη η ζωή, από την καθημερινότητα ως την κοινωνία και τον κόσμο ολόκληρο, το ότι *σοφή στους σοφούς είναι η στάση* ή, με άλλα λόγια, ότι ο σκοπός δεν αγιάζει τα μέσα. Κι ακόμα: τη σημασία της συμμετοχής στους θεσμούς (όχι το: βγάζω την ουρά

μου απ' έξω και ασκώ κριτική), τη λογική της μεταρρύθμισης (οι θεσμοί αλλάζουν από τα μέσα), το ότι οι μηχανισμοί του κράτους δεν είναι άτρωτοι. Οπου έμαθα – είχα την τύχη να πέσω σε εξαιρετικούς δασκάλους – και την αξία της συν-διαλλαγής, των υποχωρήσεων, του συμβιβασμού: του ιστορικού και του καθημερινού. Του συμβιβασμού όχι ως ήττας αλλά ως μεθόδου να υπερβάνει κανείς τα αδιέξοδα και να προχωρά προς τα μπρος.

Μεταπολίτευση είναι ακόμα για μένα ο αέρας της δημιουργικότητας, η κινητοποίηση του μυαλού για χάρη του συνόλου, η πεποίθηση ότι η ανθρώπινη θέληση μπορεί να μεταβάλει καταστάσεις: είναι το *Ομπρός, βοηθάτε να σηκώσουμε τον ήλιο πάνω απ' την Ελλάδα* (πομπώδες, οπωσδήποτε, αλλά και ώθηση προς το «υψηλό»), η υποχρέωση της συμμετοχής.

Η Μεταπολίτευση μας έχει αφήσει και παθητικό: αυτό είναι αλήθεια, και το έχουν επιστημονήσει σε διάφορους τόνους πολλοί και διάφοροι. Η παντοδυναμία της νεολαίας, η τρομοκρατία του «προοδευτισμού» (όσο πιο αριστερά τόσο πιο έγκυρο), τα «κεκμημένα» από τα οποία δεν εννοούμε να το κουνήσουμε ρούπι, όσο κι αν άλλαξαν τα δεδομένα, μια υπερψοφία της Αριστεράς, μια όχι μικρή ωραιοπάθεια. Εκείνη η «εκρηκτική προσδοκία» που σημειώθηκε στη Μεταπολίτευση μετατράπηκε, εν μέρει τουλάχιστον, σε μια βουλιμία όλων εναντίον όλων.

Σαράντα χρόνια μετά, αφού δεν έχουμε πια τρελές ελπίδες και προσδοκίες, οφείλουμε να σκεφτούμε λογικά και να ξαναγρίσουμε το μισοκατεστραμμένο σπίτι μας πάνω σε νέες βάσεις. Η συνειναιστική είναι μια προϋπόθεση. Νομίζω ότι πολλοί, ίσως οι περισσότεροι, έχουμε πια σγαθεί την αντιπολίτευση για την αντιπολίτευση, τις κοκορομαχίες και τους «εσωτερικούς εμφυλίου». Από τη Μεταπολίτευση ας κρατήσουμε την ιδέα της δημοκρατίας, τη βούληση της αλλαγής και το πείσμα για την πραγματοποίησή της.

Η κυρία Αγγέλα Καστρινάκη είναι καθηγήτρια στο Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Κρήτης και εξέδωσε πρόσφατα το βιβλίο *Και βέβαια αλλάζει! Αφηγήματα για τη Μεταπολίτευση* (εκδόσεις Κίχλη, Ιούλιος 2014).

Ο Μίκης Θεοδωράκης σε συναυλία στο γήπεδο του Παναθηναϊκού τα πρώτα χρόνια μετά τη μεταπολίτευση